

BO SIEGBAHN:

Vilka varor behöver vi?

Vänsterideologer hävdar ofta att det västerländska privatkapitalistiska samhället endast producerar för profit medan ett socialistiskt dito skulle producera nyttiga varor. Författaren visar på problem som skulle uppstå om en sådan ordning skulle gälla. I grunden ligger en pessimistisk syn på den enskilda människans förmåga att fatta riktiga beslut. Fri produktion och fritt konsumtionsval rycker undan grundvalen för en socialistisk planering, konstaterar författaren.

Det har länge varit en kär tes för socialdemokrater och naturligtvis ännu mer för folk längre vänsterut att det västerländska, privatkapitalistiska samhället endast producerar för profit under det att ett socialistiskt samhälle skulle producera nyttiga saker, dvs vad människor behöver.

Under den sk flumvänsterns glansdagar i slutet av 60-talet ägnades mycken förtrytelse åt dessa oeffterrättliga förhållanden. Men även mycket seriösa ideologer har gjort stort nummer av detta "problem". Den som senast från socialdemokratisk sida sökt tänka igenom socialismens ideologi var statssekreteraren och sedermera generaldirektören Sven-Göran Olhede. 1974 gav han ut en bok med titeln Socialismen och bofinken, där han sökte komma till rätta med alla misstolkningar. Beträffande produktionsinriktningen skrev han om den gångna tidens socialdemokratiska politik:

"I huvudsak har vi begränsat vår kamp till att bekämpa de extrema följdverkningarna av det kapitalistiska systemet. Framför allt följdverkningarna av det kapitalistiska systemets andra företeelse, nämligen att produktionen styrs av vinstmaximeringsprincipen. Därmed har vi emellertid indirekt sökt tillfredsställa det andra socialistiska kravet, att samhällsproduktionen skall styras av folkets behov av nyttigheter."

I de svenska socialdemokratiska parti-programmen, som vanligtvis är mycket kortfattade och allmänt hållna har man inte i samma utsträckning som i den löpande propagandan understrukt denna påstådda skiljelinje. I det ännu gällande programmet från 1975 säges sålunda en-

Ambassadören Bo Siegbahn har varit riksdagsman för moderata samlingspartiet i många år.

dast helt allmänt att "Produktionen av varor och tjänster ska motsvara konsumenternas *långsiktiga behov*". För att uppnå de uppställda målen sägs på ett annat ställe att "de olika formerna av ekonomisk verksamhet *samordnas* under samhällelig ledning så att de produktiva resurserna blir effektivt och fullständigt utnyttjade . . . och överförs i samhällets ägo eller under samhällets kontroll naturtillgångar, kreditinstitut och företag i all den omfattning det är nödvändigt för att ta tillvara gemensamma intressen."

Formuleringarna täcker alla slag av åtgärder från socialisering till produktionsdirektiv och särskilda tillstånd som förutsättning för att en viss produkt skall anses motsvara människornas långsiktiga behov och sålunda få tillverkas.

Vem beslutar?

Men antingen ett visst företag eller en hel bransch socialiserats eller får befinna sig i enskilda händer, uppkommer frågan hur och av vem beslut om eller tillstånd för tillverkning av ett visst slags produkter skall träffas. Alternativt kan man tänka sig systemet att allt som inte formellt är förbjudet att tillverka är tillåtet. Lika viktig är naturligtvis frågan hur man skall definiera vilka produkter som är onödiga respektive nyttiga.

Vad först beslutsfrågan beträffar kan man tänka sig beslut på olika nivåer. Besluten kan vara helt centraliserade, dvs att det i princip ankommer på landets regering att fatta produktionsbesluten. Normalt skulle detta innebära att ett särskilt ämbetsverk eller en kommission utarbetade förslag, förmodligen både av kortsiktig, årlig karaktär och mer lång-

siktiga planer rörande inriktning. Regeringen skulle då fastställa vissa riktlinjer för arbetet och sedan på basis av de framkomna förslagen fatta beslut. Detta är i viss mån den teknik som kommer till användning i Sovjetunionen och andra kommunistiska länder.

I rättvisans namn bör här dock inskjutas att det kommunistiska planhushållningssystemet ur andra, minst lika väsentliga avseenden skiljer sig från det här diskuterade förfarandet. Det ryska GOSPLAN skall nämligen i princip inte blott lägga fram ettåriga och femåriga totala produktionsplaner utan även fastställa varifrån råvaror och halvfabrikat skall tas till varje industri och sedan även fastställa grunder för produkternas distribution. Detta var ett system som till nöds kunde fungera i det tidiga primitiva ryskkommunistiska systemet men som idag innebär uppställandet av något miljontals ekvationer. Tom några ryska ekonomer har hävdad att sådana konkreta framräkningar (för en period!) skulle kräva åtskilliga ekonomers arbete under många år.

Man kan även tänka sig att produktionsbeslut flyttas ned på lokal nivå eller branschnivå. Det nu gällande partiprogrammet har mer konkret endast tagit upp just dessa möjligheter. Man understryker värdet av kommunal och regional planering. En särskild punkt omnämner ökat samarbete mellan samhället och folkrörelseföretag för näringslivets utveckling. Men i enlighet med de mycket omhuldade tankarna om "ekonomisk demokrati" ger man ett stort utrymme för löntagarnas insatser i detta sammanhang, antingen inom ett visst företag eller inom ramen för löntagarfonder o dyl.

Olhede hävdar i sin bok to m att "företagsdemokrati innebär ju att de som arbetar i företagen, på grundval av den politiska och ekonomiska demokratin, har hela bestämmanderätten i företagen".

Om man nu granskar denna tänkta bestämmanderätt på olika nivåer är det svårt att se hur någon avvägning normalt skulle kunna komma till stånd beträffande produktion av nödvändiga respektive onödiga produkter. Det är väl ganska uppenbart att de anställda i första hand kommer att rösta för produktion av de varor som har de bästa avsättningsmöjligheterna. De måste ju vara intresserade av att företaget går så bra som möjligt så att lönerna kan hållas uppe. Detta naturligtvis i den mån man inte kan vara säker om att få subventioner från staten/skattebetalarna. Det är sålunda både orealistiskt och orimligt att begära av löntagarna att de skall göra någon moralisk eller ekonomisk nyttobedömning av företagens produkter.

I stort sett gäller samma sak regionala avvägningar. Det är svårt för lokala planerare att på egen hand besluta att några av regionens produkter är onyttiga, särskilt om företagen är lönsamma, och ange några alternativ. Kommunfullmäktige i tex Linköping torde vara obenäga att ta initiativ till förbud mot tillverkning där av krigsmateriel.

Slutsatsen av dessa, med nödvändighet generella synpunkter, är att förbud mot tillverkning av "onyttiga" och gynnande av "på lång sikt värdefulla" produkter måste handläggas centralt för att över huvud taget fungera.

Vad är onyttigt?

Men vi kommer då till den centrala frågan: vilka produkter kan man karakterisera som onyttiga; går det över huvud att på ett rimligt sätt definiera dem eller hamnar man i ett allmänt tyckande?

Vissa enkla regler finns redan i svensk lagstiftning. Det är tex icke tillåtet enligt marknadsföringslagen att saluföra produkter som är "otjänliga för sitt huvudsakliga ändamål". Men detta är ju en ganska speciell frågeställning.

Genom kreditpolitiken har myndigheterna i realiteten skaffat sig ett starkt inflytande på vissa områden, främst kanske på utbudet av bostäder. För det första påverkar man genom kreditrestriktioner för bankerna, i all synnerhet under de gångna årens stora bristsituation, det totala utbudet av varan bostäder. För det andra har man ett vanligen avgörande inflytande även på varans utseende genom att ge statliga subventioner endast till de bostäder som fyller de för dagen populära kraven om storlek, utformning etc.

Det är givet att det här systemet i ett planhushållningssamhälle skulle kunna utvecklas i alla möjliga riktningar, och genom total kontroll av kreditgivningen skulle man formellt slippa detaljreglering av olika företags produktionsinriktning och överlåta denna verksamhet till kreditexperterna inom de statsägda eller statskontrollerade bankerna.

Men det är klart att vid en sådan utveckling har man övergivit en av marknadsekonomins grundvalar. Redan den nuvarande bostadspolitiken innebär ett allvarligt avsteg.

Men låt oss söka finna några generella regler för vad som i ett sådant tänkt sam-

hülle skulle kunna anses vara "onyttiga" produkter! Detta är minsann inte så lätt! Jag minns hur jag under importregleringens klang- och jubeldagar i slutet av 1940-talet i UD sysslade med frågan om vilka produkter som skulle anses vara onödiga och för vilka importlicenser därför helst ej borde lämnas. Jag vill minnas att jag för ett år kom fram till att det totala värdet av sådan import, bestående av choklad, bijouterier etc uppgick till omkring 75 miljoner kronor av en totalimport på åtskilliga miljarder!

En seriös undersökning ger nog vid handen att det i realiteten nästan inte finns någon produkt som borde beläggas med tillverkningsförbud.

Bakomliggande tankar

Man kan fråga sig vad som legat bakom hela denna filosofi om att med tvångsmedel skydda konsumenterna mot förment onyttiga produkter. Varför talar man inte här om valfrihet, som ju nu har blivit så populär på de mest oväntade håll? To m socialdemokratin avser tydligen gå till val på denna slogan.

Skälen är flera. Man har observerat att det inom modebranschen förekommer att vissa producenter, utlänningar dessutom, tycks ha ett betydande inflytande över vilka slags kläder konsumenterna köper. Härav har man sedan dragit den något långtgående slutsatsen att det helt allmänt gäller att producenterna bestämmer konsumtionsinriktningen och att denna i sin tur dikteras av var kapitalisterna kan få den största profiten och sålunda inte av vad konsumenterna egentligen vill, eller i varje fall borde vilja, köpa.

Som en allmän tes är slutsatsen säker-

ligen felaktig. Tusentals producenter även i modebranschen kan vittna om att de räknat med en efterfrågan i viss riktning och anpassat sin produktion därefter men att de sedan funnit att de tagit fel och att de blivit liggande med osäljbara lager.

Ett annat skäl är den omfattande reklam man iakttagit för vissa produkter. Härigenom kan människor luras att köpa onödiga varor. Utan reklam skulle produkterna kunna bli betydligt billigare. Av samma kategori är kritiken att det på många områden inte behövs mer än en produkt på marknaden. Paradexemplet är tandkärmer. Man glömmer att även på detta område har konkurrensen sin betydelse för att efter hand få fram bättre produkter och tron att ett produktionsmonopol på sikt skulle ge billigare – och bättre – varor är nog endast en from förhoppning.

Härmed är man inne på de centrala bankomliggande tankarna och värderingarna. Man har en pessimistisk syn på den enskilda människans förmåga att på egen hand fatta för henne riktiga beslut. Redan ur denna synpunkt anses därför en kapitalistisk produktionsordning skadlig. Fri produktion och fritt konsumtionsval skulle rycka undan grundvalen för socialistisk planering. Under detta ligger naturligtvis en mycket statisk uppfattning om produktionsutvecklingen i ett modernt samhälle, som man inte observerar vid ett ögonblicksfoto av näringslivet.

Eftersom beslut i dessa frågor omöjligt kan tas genom folkomröstningar eller ens genom riksdagsbeslut är djupast sett hela filosofin antidemokratisk och resulterar i en diktatorisk samhällsideologi.